

HAJDÚ ÉS BIHAR MEGYÉK GAZDASÁGTÖRTÉNETÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN

Gazdag István

A magyar történettudomány számos értékes kötettel, tanulmánnyal és forráspublikációval jeleskedik a polgári demokratikus forradalom győzelme, a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakítása és a Tanácsköztársaság története témákból. Teljesen érthető a megkülönböztetett figyelem, érdeklődés történelmünk kiemelkedő, meghatározó erejű eseményei iránt. Viszonylag kevés azonban az első világháború gazdaság-társadalom történetét elemző, bemutatató munka.¹

Véleményünk szerint a forradalmi események gazdasági-társadalmi és politikai feltételei — a nemzetközi összefüggések mellett — a világháború éveiben alakultak ki. E folyamat sokrétű elemzése, feltárása történetírásunk elkövetkezendő feladatainak egyike. Megyénk történetének e korszakát igényesen vizsgálta Farkas Dezső és Fehér András.²

Az elmúlt években megyénkben megjelent város és község monográfiák — a hajdúböszörményi és a hajdúnánási kötetek kivételével, amelyeknek idevonatkozó tanulmányait Fehér András írta — igen vázlatosan érintették a világháború éveit. Mindezekből következik, hogy a megye 1914—1918. közötti gazdasági-társadalmi és politikai életének részletes feltárását helytörténeiszainknek előbb-utóbb el kell végezni.

Ez alkalommal csupán arra vállalkozhatunk, hogy vázlatot adjunk megyénk háborús éveiről a gazdasági-társadalmi fejlődés néhány vonatkozásában, a polgári demokratikus forradalmat megelőzően.

1914 nyarán az imperialista nagyhatalmak kirobbantották az első világháborút. Az évekig tartó súlyos megpróbáltatás, az emberi életben és anyagi javakban keletkezett mérhetetlen pusztulás elsősorban a dolgozó tömegeket

1 *Teleszky János*: A magyar állam pénzügyei a háború alatt. (Bp. 1917.) és *Szterényi József—Ladányi Jenő*: A magyar ipar a világháborúban (Bp. 1934.) *Nevelő Iván*: Az üzemek militarizálása és a panaszbizottságok az első világháború idején (Történeti Szemle, 1961. 1.) A munkásosztály helyzete Magyarországon az első világháború idején 1914—1917. (Századok, 1965. 5.).

2 *Farkas Dezső*: A néptömegek helyzete, társadalmi és politikai viszonyok Bihar megyében az első világháború végén. (Tanulmányok a marxizmus-leninizmus köréből. A kötetet összeállították: *dr. Kónya István, dr. Molnár László, dr. Poór József* tanszékvezetők. Db. 1960., A két forradalom Bihar megyei történetéhez (1917—1919). Bp. 1965., A két forradalom Hajdú—Bihari történetének néhány kérdése. (Az MSZMP Hajdú-Bihar megyei Bizottsága jubileumi tudományos ülészaka. 1919—1969.) (Továbbiakban: JTÚSZ.) *Fehér András*: Agrárkérdés és parasztmozgalmak Hajdú megyében a polgári demokratikus köztársaság időszakában (1918—1919.) A debreceni KLTE Történelmi Intézetének Évkönyve I. 1962.

sújtotta. A háború bomlasztóan hatott a munkásmozgalomra is. Az MSZDP a trónörökös meggyilkolását követő napokban a II. Internacionálé korábbi határozatának szellemében lépett fel: szembehelyezkedett a háborús uszítással és hisztériával. A Szerbiának küldött ultimátummal kapcsolatban a Népszava „Nem akarunk háborút” című vezércikke a következőket szögezte le: „A monarchia népei nem Szerbiában, de az osztrák—magyar imperializmusban, a mérhetetlenül terjeszkedő osztrák—magyar militarizmusban, a rettentő súllyal ránk nehezülő osztrák—magyar abszolutizmusban, a korlátlan mohósággal kiszákmányoló osztrák—magyar kapitalizmusban tudják, látják és érzik a maguk ellenségeit”.³ A hadüzenet után azonban a párt állásfoglalása lényegében megváltozott, feladta a háború elleni harcát, akárcsak a szociáldemokrata mozgalom nagy része szerte Európában.

Augusztus elején a Népszava — a német szociáldemokraták szólamát átvéve már így írt: „... az európai kultúra vívja harcát az orosz barbársággal ... az orosz birodalom rombadöntése: a nagyobb kultúra és a több szabadság diadalát jelenti”.⁴

A háború kitörését kitörő lelkesedéssel köszöntötte a sajtó és a legkülönbözőbb fórumok, szervezetek és egyesületek. „Debrecen mámorosan tüntet a háború mellett. . . Csak egy nemzeti háborút lehet elképzelni az öröm extázisának azzal a kísérőzenéjével, amely a szerb háború kilátásának nyomán támadt”.⁵

A hangzatos jelszavak talán még a levegőben voltak, a háború mellett tüntetők még élték megszokott civil életüket, amikor a mozgósítási parancsra működésbe jött a hadi gépezet, alapvetően megváltozott az ország életének rendje. Minden erőforrást a hadsereg igényeinek kielégítésére kellett felhasználni. A behívó parancsra száz és százazrek cserélték fel a szerszámot, a tollat fegyverrel. A vasút a katonai szállításokat bonyolította elsősorban, ennek következtében lelassult, esetenként szünetelt a különben is korlátozott polgári teheráru-ezen belül az élelmiszer-szállítás és a postai forgalom.

Beszüntették a közmunkák nagy részét — amely a háború előtti munkanélküliségen próbált enyhíteni — ez viszont a lakosság bizonyos rétegeinél jelentős keresetsökkenést jelentett. A háború újabb és újabb próbák elé állította a lakosságot. A nyersanyagoknak és termékeknek kényszergazdálkodás alá vonása fokozatosan valósult meg: 1914-ben még csak a szeszfőzésre felhasználható anyagok korlátozása és a lisztkészítés szabályozása került sorra, 1915-ben az élelmiszerekké feldolgozható anyagokon kívül kiterjesztették a kényszergazdálkodást a fémekre, bőrökre, gyapjúra, pamutra és olajos készítményekre,

3 *Népszava* 1914. júl. 25.

4 *Népszava* 1914. aug. 3.

5 DFU. 1914. júl. 28. A hajdúnánási Ipartestület jegyzőkönyvében a következő bejegyzés olvasható: „... e megkezdett háborúnak igazságos leszámolás lesz egy teljesen kulturálatlan, fékevesztett, évek óta az áldatlan gazdasági válságot előidéző, orgyilkos néppel, a nemzetnek sem nevezhető szerb bandával és ennek álnok szövetségével...” HBmL. IX. 210. l. 1914. aug. 8. A Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara (Továbbiakban: DKI) augusztusi közgyűlésén hangzott el: „Nekünk győznünk kell, mert igazunk van s mert élnünk kell és győzni fogunk és élni fogunk, mert összevetve bajtársi vállunkat a testvér-érdekű germán-óriással akkora életerőt képviselünk, amekkora kioltására, vállra fektetésére a világ másik részének gyűlölségtől és irigységtől összetolagott babiloni sokasága gyenge. Mi egy új élet, egy új fejlődés feltámadási harcát vívjuk, a második honfoglalást. . .”. DKI. jkv. 1914. aug. 28. 242. old. A vezető értelmiség egy része hasonló módon reagált. A debreceni egyetem több professzora — Lencz Géza, Pokoly József és Hussz Richárd — bizonygatta a háború jogosultságát és szükségszerűségét. *Varga Zoltán*: a debreceni Tudományegyetem története. 1914—1944. 85—86. oldalak.

1916-tól viszont a kör egyre gyorsabban és szélesebbre tágult. Mindez közvetlenül érintette az ipar és kereskedelem lehetőségeit. A piaci mechanizmus szabályozó funkcióját a központi elosztás, az egyre növekvő bürokrácia vette át a különböző bizottságok keretén belül.

A háború súlyos megpróbáltatást jelentett az élet minden területén. A folyamatos behívások miatt egyre több család vesztette el a kenyérkeresőt, a megélhetés az infláció, az élelmiszerhiány miatt is egyre nehezebbé vált. A háború a hátszaggal szemben is fokozott igényt támasztott: a lemondás, a takarékoság az intenzívebb munka mellett anyagi erőforrásait is maximálisan igénybe vette: a legkülönbözőbb társadalmi szervek, egyletek gyűjtési akciókat kezdtek a hadbavonultak családtagjai, a rokkant katonák és a cári csapatok betörésének áldozatai számára.

Debrecen város törvényhatósági bizottsága 1915. július 15-én tartott rendkívüli közgyűlésén elhatározta, hogy az ellenség által sújtott Sáros vármegyében Zboró vára alatti váralját, amelynek 60 háza elpusztult, Debrecenfalva néven újjáépíti. A bizottság 2000 Koronát szavazott meg a községháza felépítésére, a lakosságtól pedig 1915. végére 70 000 Koronát sikerült összegyűjteni.⁶ Az akcióhoz Hajdú és Bihar megye több helysége csatlakozott.⁷

Az államháztartás egyensúlyi helyzetének javítása érdekében meghirdették az egymást követő hadikölcsönöket, a „nemzet kölcsönét”. A nyolc alkalommal kiírt és a hivatalos szervek által igényelt jegyzések a társadalom igen nagy anyagi megterhelését jelentették.⁷

A háború alapvetően átformálta a városok életét is. Pozsony vármegye valamennyi város nevében kérte a kormányt „...gondoskodjék a háború terhe alatt roskadozó városokról. Mert hiszen ki tagadná, hogy a háborúban a városok polgársága szenved a legtöbbet . . . a háború a városok háztartásának alapjait rázza meg. . .”.⁸ Nagyvárad adóügyi tanácsosa kénytelen volt megállapítani, hogy a város közjöveldelme katasztrofálisan visszaesett: „A háború első következménye: a gazdasági élet fennakadása . . . megszűnt a gazdasági forgalom . . . minimumra csökkent a kereső népszerűség. . .” ennek következményeként a polgárok adófizetési képessége is.

1916 tavaszán Nagyvárad 9000 adófizetőjéből 7000 végrehajtás alatt állt.¹⁰ Hasonló állapotok jellemezték Debrecent is. A Debreceni Első Takarékpénztár

6 *Tatay Zoltán*: Debrecenfalva DKK. 1916. Egy lakóház felépítése 1950 Koronába került. Az állam ebből átvállalt 1500 K-t, egy család költsége tehát csak 450 Koronára rúgott. Debrecen városa 28 000 K lakossági költséget átvállalta és a fentmaradó pénzt középületek építésére ajánlotta fel.

7 Bagamér 1000, Biharkeresztes 200 Koronát ajánlott fel Biharfalva felépítésére. HBmL. V. 605/b. 3. 1915. nov. 5., V. 613/b. 2. 1915. okt. 24.

8 *A hadikölcsönök sorrendje*: 1. 1914. november, 2. 1915. május, 3. 1915. október, 4. 1916. április, 5. 1916. november, 6. 1917. május, 7. 1917. november, 8. 1918. június. *Teleszky János*: i. m. 253—257. old. A hadikölcsön jegyzék sorában megtaláljuk a társadalom minden rétegét, városokat, községeket, vállalatokat. Biharkeresztes község képviselőtestülete a felhívásra közölte: „... a képviselőtestület sajnálattal bár, de kénytelen kijelenteni, hogy hadikölcsönből nem jegyezhet, mert arra a községnek nincs lehetősége, alapjai kölcsön vannak adva”. A nép körében szorgalmazták a jegyzést. HBmL. V. B. 613/b. 2. 1914. nov. 19.

9 *Nagyvárad*. 1916. jún. 18. Pozsony vármegye feliratában arról panaszkodik, hogy az állam az egyenes adókat a végletekig kihasználja „Mi marad más hátra a városok számára, mint a községi adók emelése”. Ez viszont a polgárok teherbíróképességének csökkenése miatt egyre kilátástalanabb.

10 *Nagyvárad*. 1914. dec. 25., 1916. márc. 22.

1915 februárjában megtartott közgyűlésén az igazgatóság leszögezte: „... a világháború a már több év óta depresszió alatt álló közgazdasági életet megbénította s az amúgy is szűk keretek között mozgó üzleti forgalom úgyszólván teljesen megszűnt”.¹¹

Annak ellenére, hogy Debrecen az 1910-es országos összeírás alapján tiszta vagyonát tekintve közvetlen Budapest után következett, a háború előrehaladásával egyre súlyosabb anyagi nehézségekkel küzdött. Saját erőforrásai egyre jobban kiapadtak: a hatalmas ingatlanbirtok keveset jövedelmezett, az adófizetés — a teljesítőképesség hanyatlása miatt — egyre csökkent, a községi vállalatok a korszzerűtlen vezetés miatt deficitesekké váltak, végül a debreceni cívis polgárok privilegialis helyzete csökkentette a közbevételeket.¹²

Ugyanakkor egyre súlyosabbá vált a városokkal szemben támasztott anyagi igény. Mindkét városnak fizetni kellett a felvett hatalmas kölcsönök kamatait, a különböző támogatásokat és segélyeket, a lakosság ellátása érdekében nagy összegeket kellett élelmiszer beszerzésére fordítani.¹³

Nagyvárad és Debrecen vonatkozásában is megtorpant, a háború utáni évekre lett elhalasztva a legfontosabb városi beruházások megvalósítása. Kőszegi József Nagyvárad városi főmérnöke szerint a háború „... úgyszólván meghiúsította, hogy beruházási programunkat végrehajtsuk”. Lekerült a napirendről a közvágóhíd, a munkáslakások, a hegyi iskola, a fa-fémipari szakiskola, a csatornahálózat és az utcaburkolat építése. Egyetlen építkezéshez kellett biztosítani a feltételeket: a katonai lőszerraktárhoz. Debrecen tanácsa is felülvizsgálta beruházási programját és azokat a már megkezdett munkák kivételével leállította.¹⁴

A városok háztartásának rendezéséhez, a megbomlott egyensúly helyreállításához új jövedelemforrásokról kellett gondoskodni. Nagyvárad pénzügyi tanácsosa a hadseregszállítók fokozott megadóztatása mellett új fogyasztási és luxus adók bevezetését szorgalmazta. Kovács Gábor 1917-ben megjelent „A kálvinista Róma” c. szociográfiájában az általános takarékoság érvényesítése mellett szintén az új bevételi források megnyitását javasolta. Elismeréssel említette Gruner Lipót gazdasági tanácsnok által készített tervezetet a város összes földbirtokának hasznosítására.¹⁵

A községek arányaiknak megfelelően hasonló gondokkal küszködtek.

A háború következtében a városok és községek fejlődése nemcsak hogy megtorpant, de vissza is esett. Az építkezések, a kommunális fejlesztés leállítása,

11 A Debreceni Első Takarékpénztár zárószámadása és az igazgatóság és felügyelő bizottság jelentése az 1914. évről. A jelentés megállapítja: „A háború következtében általában értékcsökkentések és veszteségek állottak be, melyeket működési területünk egy kis részén az ellenséges betörések még súlyosabbá tettek”.

12 *Kovács Gábor*: A kálvinista Róma, szociográfiai tanulmány. Bp. 1917. Az 1910-es országos statisztika szerint tiszta vagyon szerinti sorrendje a városoknak: Budapest 400 289 773, Debrecen 103 834 999, Szeged 49 115 334, Szabadka 40 528 827 Korona.

13 Nagyvárad a Friedrich Wilhelm berlini biztosító társaságtól kétmillió Korona kölcsönt vett fel és újabb felvételéről tárgyal egy bécsi bankkal. Nagyvárad, 1916. jún. 20. Debrecen összes terhe 1915-ben 52 594 159 Kr. Kovács G.: i. m. 48. old.

14 Nagyvárad, 1914. dec. 25. A debreceni beruházási programból elhalasztották: az összes városrendezési munkálatokat, a soron levő iskolák, a gazdasági épületek építését, a vasútépítési hozzájárulások, a legkülönbözőbb segélyek kifizetése elmaradt. HBmL. IV. B. 1405/b. 253. 1914. aug. 17.

15 Nagyvárad 1916. jún. 6. A városnak ebben az időpontban 20 millió volt az adóssága. 1912-től évi 500 000 Koronával nőtt a deficit, Kovács G.: i. m. 51. old.

a pénzügyi egyensúly állandó romlása következtében a polgári demokratikus, majd a proletárforradalom győzelme egy szétzilált közigazgatási apparátust, fejlődésükben megtorpant, anyagi erejükben legyengült városokat és községeket talált.

A világháborúnak a gazdasági életre gyakorolt átfogó hatását a bankok, takarékpénztárak összegző értékeléséből ismerhetjük meg a legtömörebben: „A csaknem három év óta dúló világháború pusztító hatása rányomta bélyegét közgazdasági életünkre, s üzleti életünk a múlt év folyamán is az üzletelenség jegyében folyt le”, állapította meg a Hajdúböszörményi Városi Takarékpénztár igazgatóságának évi jelentése 1916-ban.¹⁶

A kormány az 1914. augusztus elsején életbe léptetett moratóriummal igyekezett védelemben részesíteni az egyéneket fizetési kötelezettségük határidejüknek elhalasztásával, ezentúl megvédeni a betevők ostroma elől a takarékpénztárakat és a letéti bankokat. A Debreceni Első Takarékpénztár viszont rámutatott, hogy „... a moratórium betétállományunkat kevésbé óvta meg, mert betevőinket minden méltánylandó esetben rendelkezésre állottunk”.¹⁷ Központi intézkedésre alakult meg 1914. október 13-án a Magyar Hadi Hitelintézet, mint részvénytársaság. Feladata a hitelképes kereskedők és iparosok hitellel való ellátása. A pénzügyi helyzet stabilizálása érdekében vetette fel Teleszky János — későbbi pénzügyminiszter — 1915 áprilisában a Pénzintézeti Központ szervezésének gondolatát. Az ellenzék fenntartással fogadta a tervet. „Ha most egy intézményt teremtünk, amely az országnak összes pénzintézeteit egy központtól teszi függővé, amely központ pedig teljesen a kormány hatalmában van ... elvész utolsó maradványa is a szabad politikai állásfoglalás lehetőségének, amely ma még fennáll.”

A Pénzintézeti Központ működését végül is 1916. június 30-án kezdhetette meg és 1917-ben már „...nagyszabású rendező műveletet hajtott végre a debreceni pénzpiacban, ahol a helyi szükségletet messze meghaladó mértékű alapítások túltengése, az ebből eredő egészségtelen verseny következtében 15 hitel-szövetkezet és néhány részvénytársasági alapon működő pénzintézet került válságos helyzetbe”.¹⁸

A központ a feladat megoldása érdekében helyi kirendeltséget létesített Debrecenben. A sikeres tárgyalások következtében a közel 9 000 000 koronát kitevő tartozásokra 80—100%-os kielégítés volt a hitelezők részére folyósítható. A pénzügyi élet alakulásából egyértelműen kitűnik, hogy a háború okozta gazdasági nehézségek a központosítás tendenciáját erősítették, kibontakozott az állammonopolista kapitalizmus. Az 1916-os évről adott pénzügyi értékelés már a következőket fogalmazhatta meg: „...közgazdasági életünk a világháború által teremtett rendkívüli helyzet körülményeihez mindinkább alkalmazkodott, minek folytán az elmúlt évben már úgy mint gazdasági — mint kereskedelmi téren nyugodtabb fejlődés mutatkozott”.¹⁹

16 A Hajdúböszörményi Városi Takarékpénztár igazgatóságának és felügyelő bizottságának jelentése és XLVII-ik évi zárszámadása. 1916.

17 Debreceni Első Takarékpénztár jelentése az 1914. évről. Az első, 14 napra szóló moratóriummal rendelés (1914. júl. 31.) követte az 1914. augusztus 15-én kibocsátott második — amely két hónapi haladékot jelentett. A harmadik moratórium 1914. október elsején jelent meg újabb két hónapos halasztással.

18 A Pénzintézeti Központ első 25 éve. 1916—1941. 40, 49. old. DFU. 1917. júl. 3.

19 Debreceni Első Takarékpénztár jelentése az 1916. évről.

Kérdés, hogy az állam irányító, koordináló tevékenységét hogyan tudta érvényre juttatni a népgazdaság két fő ágazatában: az iparban, illetve a mezőgazdaságban?

A háború eltérő módon érezte hatását az ipar, illetve a mezőgazdaság vonatkozásában. Az ipar területén a fejlődést az határozta meg alapvetően, hogy a két megye és városai milyen ipari struktúrával rendelkeztek. Mivel az ipari tevékenység elsősorban a városokhoz kötődik, így Nagyvárad és Debrecen ipari fejlődésének néhány jellemző vonását próbáljuk megrajzolni. Országosan komoly gondot jelentett az átállás a békés termelésről a haditermelésre.²⁰ Ipari üzemeknél e probléma mellett a haditermelési rendszerbe való beilleszkedés okozott komoly gondot, hiszen a város ipari struktúrájában továbbra is meghatározó volt a kisipar és a középüzemek. A nagyváradai Kereskedelmi és Iparkamara 1914. szeptember 17-én tartott közgyűlésén — valamennyi hasonló ipari struktúrával rendelkező város kérését fogalmazták meg: „... a honvédelmi kormány nemcsak konzorciumoknak és nagyiparosoknak, hanem kisiparosoknak is adjon megrendelést”.²¹ A kisiparosok mellett a városi üzemek fejlődése is megtorpant, visszaesés következett be: csökkent az üzemek száma, a szakmunkások egy részét behívták katonának, a vállalatok többsége átmenetileg veszteséges lett.²²

Az ipar területén jelentkező problémákra az országos vezetés felfigyelt.

A kereskedelemügyi miniszter 1914 őszén kérte a kamarák támogatását a háborús bonyodalmak nehézségei közt, az ipari termelés színvonalának megtartása érdekében „... kívánatosnak tartom, hogy az összes gyárak üzemüket, ha másképpen nem lehetséges, úgy legalább korlátolt mértékben és elsősorban a munkaidő megrövidítésével még áldozatok árán is fenntartsák”. A miniszter külön hangsúlyozta e program hasznosságát a munkanélküliség elleni harcban. Az elkerülhetetlen elbocsátások következtében utcára kerülő munkásokat a kamarák lehetőleg a szakmában, de mindenképpen az iparban helyezték el.²³ A kamarák lehetőségeit e feladat messze meghaladta, bár igyekeztek az üzemek és a kisiparosok érdekében lépéseket tenni: hadimegrendelést szerezni, nyersanyagot biztosítani, felmentéseket kezdeményezni, ségélyezni, érdekvédelmet gyakorolni. Mindezek mellett a Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara 1915. évi március 11-én tartott rendes közgyűlésén a következőket volt kénytelen megállapítani: „... a vasúti, polgári-, teher- és személyforgalom kerületünk legnagyobb részében csaknem megbénult s ez a hadi helyzet általános hatásai mellett legsúlyosabban nehezedik kerületünk kereskedelmére és iparára. Iparosaink alig tudnak nyersanyaghoz jutni, sőt sok esetben ez egyáltalán lehetetlen...”.²⁴ Egy év elegendő volt annak a felismeréséhez, hogy „... azok a meszehordó lövegek sokkal messzebbre hatnak el, mint fizikailag mérhető, elhat-

20. „Az ipar nem tudott egy csapásra átállni a haditermelésre, csak hónapok múltán”. *Nevelő Irén*: A munkásosztály helyzete Magyarországon az első világháború idején. 1914—1917. Századok, 1965. 6.

21 Nagyvárad, 1914. szept. 17.

22 A kérdést részletesen vizsgálja A debreceni munkásmozgalom története c. tanulmánykötet. Szerk.: Varga Zoltán. Db. 1956. 197—198. old. (*Továbbiakban*: A debreceni munkásmozgalom története). *Mózes Mihály*: Debrecen ipara a dualizmus korában (Debrecen iparának története). Szerk. *Ránki György*. Db. 1976.)

23 A Kereskedelemügyi Miniszter 12.044. sz. leirata a kamarákhoz. DKI. jkv. 1914. máj. 27. 235—237. old., Nagyvárad, 1914. aug. 27.

24 DKI. 1915. márc. 11. rendes közgyűlési jkv. *Id. Mózes M.*: i. m. 136. old.

nak telitalálattal ide be, a folyó élet mindennemű fészkebe, gózába s a hősök elfolyó vére mellett vérző sebekben reszket egész közgazdaságunk”.²⁵ A hanyatlás 1914—1915-ben számottevő volt — igaz a szolgáltató és haditermelésbe bekapcsolt üzemek zavartalanul működhettek. A Bihar megyei malmok zavartalan működésének érdekében katonai munkásosztásokat vezényeltek a nagyszalontai Toldi és a nagyvárad Adria, László, Hunyadi, Emília, István, Lédeker és Kálmán malmokba.²⁶ Katonai építkezésekhez pedig hadifoglyokat biztosítottak.²⁷ 1916-tól a dekonjunktúra fokozatosan csökkent — de a termelőüzemek így sem érték el a háború előtti szintet.

A mezőgazdaság területén más jellemzőkkel találkozunk. A Földművelésügyi Minisztérium Nagyvárad Kirendeltsége az 1914. évi jelentésében a háborúnak a mezőgazdasággal kapcsolatos következményeiről így írt: „Az 1914. év közepén kitört háború a kirendeltség működését is más irányba terelte; a gazdasági fejlesztés megkezdett munkálatait legtöbb esetben felfüggesztette, s a kirendeltség egész tevékenységét a nagyarányú vetőmagszükséglet fedezése, a gazdasági munkálatok biztosítása, a munkaközvetítés s élelmezés ügyeinek el látása vette igénybe”.²⁸

A Debreceni Gazdasági Lap 1915 augusztusában joggal állapíthatta meg: „Benne vagyunk az államszocializmusban a legnagyobb mértékben, amikor egyedül az állam ura minden rendelkezésnek, ami normális időkben önálló joga volt a termelésnek, az értékesítésnek és a fogyasztásnak.”²⁹ A háború éveiben több kapitalista országban használták az „államszocializmus” kifejezést, amit Lenin hamisításnak nevezett, hiszen a valóságban monopolista hadi államkapitalizmusról volt szó. A háború következtében az állam nyíltan beavatkozott a mezőgazdasági termékek elosztásába, a mezőgazdasági árak szabályozásába, a munkaviszonyba és valamelyest a mezőgazdasági termelésbe is. A mezőgazdaságban dolgozókat hátrányosan érintette a silány termés, a termények alacsony ára, az iparcikkek hiánya és drágasága, az inflálódással lépést tartani igyekvő cseléd- és munkabérek, az egymást követő tiltó-szabályozó rendeletek, a rekvirálások. A háborús évek időjárási viszonyai nem kedveztek a mezőgazdasági termelésnek. 1915 kedvezőtlen időjárással indult, de tulajdonképpen minden évben adódtak problémák. Az 1917-es évben súlyos szárazság sújtotta a mezőgazdaságot. Bihar vármegyében a megelőző 13 év csapadékátlagára 570 mm-t tett ki, 1917-ben mindösszesen 326 mm csapadék hullott.³⁰ Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület joggal állapíthatta meg: „...az elemek mintha összeesküdtek volna ellenünk, mert évről évre mostohább az időjárás és silányabb a terméseredmény”.³¹

25 *Id. Mózes M.*: i. m. 136. old.

26 Nagyvárad, 1915. okt. 3.

27 Nagyvárad, 1915. szept. 3.

28 Bihar megyei Levéltár (Románia). Hasonló volt a helyzet valamennyi mezőgazdasági szakigazgatási szervnél „A vármegyei gazdasági felügyelőség az egész év folyamán elsősorban — úgyszólván teljesen a hadi állapottal kapcsolatos érdekek szolgálatában állott”. OL. K. 184. 1498. cs. 14/3. tétel. Db. 1916. márc. 16. A Földművelésügyi Minisztérium nagyvárad kirendeltsége felhívással fordult a gazdákhöz a betakarítás előkészítése érdekében. Nagyvárad, 1915. szept. 3.

29 DGL. 1915. aug. 15. *Id.*: Tokodnyé, Puskás Julianna i. m. 286. old.

30 OL. K. 184. 1909. cs. 53/47615. 1918. ápr. 23. A meteorológiai adatokat Rác Béla sárréti járás I. körz. Szerep gazdasági tudósítója jegyezte fel.

31 OMGE. 1916—1917. évi Évkönyve. 5. old. „Az elmúlt év termése bizony a legrosszabb volt mindazok között, amelyekről az új statisztika megemlékezik...”.

A háború kitörésétől — a behívások miatt — állandóan munkaerőelvonás történt. 1914 végéig a mezőgazdaságban dolgozó lakosságnak kb. 20%-át hívták be, de évről évre csökkent a férfi lakosság száma. Átfogó megyei adatokkal sajnos nem rendelkezünk, az alábbi községekben 1917—1918. vonatkozásában a következő csökkenés történt: Tiszacsege — 15%; Hajdúsámson — 10%; Hajdúböszörmény — 12%. „...öregeknek, asszonyoknak, gyermekeknek kell elvégezni a hadbavonult férfiak munkáját”.³² A munkaerő-elvonás mellett a hadifüvarozások, az igaerő-rekvirálás érintette súlyosan a paraszti gazdaságokat.

Hajdú megye alispánja erről ezt jelentette: „...a hadiszolgáltatások egész láncolata következett be, aminek következménye volt loállományunk létszámának alapos megfogyatkozása, ... a vármegye területéről már a háború kezdetén hadiszolgáltatás címén igénybe vétetett 1424 kétfogatú szekér”.³³ Az igaerőhiány főleg a háború második felében növekedett meg. Ennek oka az állatrekvirálás mellett az 1916 és 1917 évek rendkívül mostoha időjárása és a takarmányrekvirálás is. Mivel az igaerőhiány veszélyeztette a termelést, ezért a kormányzat a katonaságtól lovakat adott át a vármegyéknek. Hajdú megye és Debrecen 1917-ben a következő loállományt kapta:³⁴

Hó	Hajdú megye	Debrecen
	db	
Január	68	—
Február	68	—
Március	39	—
Április	46	44
Május	279	43
Június	262	43
Július	200	41
Augusztus	205	41
Szeptember	139	28
Október	—	28
November	—	28
December	—	28

Puskás Juliánna, a Hajdú megyei Tetétlen birtokkategóriái és igaerő struktúrájának összehasonlításából kimutatta, hogy 100 (1—5 holdig terjedő) szegény-paraszti gazdaságra 6—8 ló és szarvasmarha-igaerő jut, addig 100 nagyparaszti gazdaságra (30—200 holdig terjedő) 250—300 ló és 400—500 szarvasmarha-igaerő jut.³⁵

A növekvő gazdasági és politikai nehézségek miatt fokozódott a magyar mezőgazdaság kiszípolozása. Az állam egyre szigorította a mezőgazdasági termékek zár alá vételét, de a hangsúlyt egyre inkább a rekvirálásokra helyezte.

32 T. Puskás J.: i. m. 289. old. (HBmL. IV. B. 905/b. 153. 3033. 1917. máj. 14.).

33 OL. K. 184. 1498. 14/3. 1919. márc. 18. DFU. 1915. ápr. 13. HBmL. IV. B. 905/b. 1915—3827. Id.: T. Puskás J. 293. old.

34 OL. K. 184. 1986. cs. 128/I. 13753. 1918. febr. 23.

35 T. Puskás J.: i. m. 300. old.

A rekvirálást a Haditermény Rt bizományosai végezték.³⁶ Kezdetben a gabona-félékre és a takarmányra terjesztették ki, később már „... volt rendelet a tők-magtermelésre, a nádtermény lefoglalására, sőt még a házinyúlőrök lefoglalására is.” 1918-ban a rekvirálásokat a közélélmezési miniszter vezetésével kormánybiztosok hajtották végre katonai segédlettel. Hajdú megyében 150 rekvirálási bizottság kezdte meg munkáját 1918 január 9-én. A március 10-ig tartó rekvirálás még a nagyobb katonai egységek kivezénylése ellenére sem tudta az előírányzott 800 vagon terményt produkálni, mindössze 414 vagon és 94 q termény beszállítása történt meg.

Az Országos Közélélmezési Hivatal által elrendelt pótrekvirálás nem eredményezett újabb, jelentős mennyiséget. Az alispán kénytelen volt megállapítani, hogy az állandó rekvirálások fokozzák a lakosság ellenállását és több kárt jelentenek, mint hasznot.³⁷

Hasonló volt a helyzet Bihar megyében is: 1918 januárjában olyan kevés terményt tudtak rekvirálással begyűjteni, hogy a miniszter „újabb, szigorúbb rekvirálást” követelt. 1918. májusában újabb rekvirálást rendelt el az Országos Közélélmezési Hivatal — mivel ez sem érte el a kívánt célt a megye lakosságának kétheti szükségletét *büntetésből* nem elégítik ki. Az állam beavatkozott a mezőgazdasági munkaviszonyokba is, a mezőgazdasági munkások militarizálása, helyhezkötdése a háború első éveitől megindult. A törvényhatóságok éltek az FM-től kapott felhatalmazásukkal, és „... elrendelték, hogy ki-ki ott tartozik munkába állni, ahol tavaly dolgozott...”. A hadügyminiszter rendeletére a hadba vonult kisparasztok, mezőgazdasági munkások egyéni szabadságát beszüntették és e helyett katonai munkásosztagokba vezényelték őket a nagybirtokosok, gazdák mezőgazdasági munkáinak elvégzésére. A munkaerőhiány levezetését szolgálták a hadifoglyok mezőgazdasági munkára vezénylése is.³⁸

1917-ben Hajdú megyébe és Debrecenbe vezényelt munkásosztagban dolgozó katonák és hadifoglyok számának alakulása:

Hónap	Munkásosztag		Hadifogoly	
	Hajdú m.	Debrecen	Hajdú m.	Debrecen
	fő			
Január	—	—	2644	2094
Február	—	—	2650	2159
Március	—	—	2677	1593
Április	21	1	3445	1675
Május	39	1	3647	2028
Június	2090	23	3828	2154
Július	2805	84	4367	2284
Augusztus	2216	68	3947	2288
Szeptember	1139	38	3748	2545
Október	223	34	3544	2540
November	38	14	3131	2386
December	21	8	2949	2362

36 Nagyvárad, 1916. febr. 4. *A bizományosok*: Guttman Sándor Bp. Egyesült Bihar megyei Takarékpénztár; Magy. Ált. Hitelbank; Érmihályfalvai Takarékpénztár; Nemzeti Pénzváltó Bank, Bp.

37 HBmL. IV. B. 905/b. 1922—2112. Id.: Hajdú-Bihar megye és Debrecen munkásmozgalmának története. Szerk.: Tokody Gyula Db. 1970. 82. old. (Továbbiakban: HBmD. munkásmozg. tört.).

38 OL. K. 184. 1986-cs. 128/I. 13753. 1918. márc. 23.

1918 szeptemberében Hajdú megye mezőgazdasági munkálatainak végzésére rendelkezésre állt: az egyénileg szabadságolt katonák, 2300 munkásosztagban dolgozó katona, 970 hadifogoly munkásosztag és 3466 fő hadifogoly.³⁹

A mezőgazdaság militarizálásában jelentős szerepük volt az egyes községekben megalakított mezőgazdasági intéző bizottságoknak. A két gazdagparasztból és egy hatósági emberből álló bizottságnak kellett gondoskodnia arról, hogy az illető községben minden kézi és fogatos erőt felhasználjanak a szántásvetés elvégzésére.⁴⁰ Ezeknek a bizottságoknak a háború további éve folyamán bővítették a hatáskörüket. A háború utolsó évében a község határait körzetekre osztották, élükön egy-egy nagygazdával. Ez a rendelkezés a mezőgazdasági munkaviszonyok további militarizálását jelentette. „De ki védi meg azokat, akik idehaza maradtak s kenyérkeresőjüket veszítették” tette fel már 1914. augusztus 8-án a kérdést a Nagyvárad c. lap.⁴¹

A háború második évében kiderült, hogy a Monarchia elégtelen gazdasági forrásai miatt a háború esetleges elhúzódása súlyos nélkülözést, ellátási nehézségeket hozhat a hátorszagra. Élelmezési-ruházkodási gondok városon és falun egyaránt jelentkeztek. A pénz vásárlóerejének Magyarországon a háború alatti alakulása egy öttagú munkáscsalád heti élelmezési költségének tükrében.⁴²

	1914—15	1915—16	1916—17	1917—18	1918. VII. 1— X. 30-ig
Évi átlag	147,3	244,1	346,4	439,1	561,3

Az árak emelkedése óriási mértéket öltött. 1914—1918. között a burgonya 35%-kal, a cukor 220%-kal, a zsír 76%-kal, a kenyér 165%-kal, a tüzelő ára 600%-kal, a ruházati cikkek ára átlagosan 1000—4000%-kal lett magasabb. A mezőgazdasági munkabérek viszont legfeljebb 100—120%-kal emelkedtek, a proletariátus életszínvonala pedig 1900—1917. között — a napszámosoknál 45,5%-kal, a szakmunkásoknál 42,3%-kal — csökkent.⁴³

Egyre romlott a falusi szegénység ellátása, az állam ún. „szabályozó tevékenysége” a dolgozók fogyasztását szűkítette. 1915-ben Hajdú megyében a napszámosok és cselédek személyenként és havonként 25 dkg, az úri családok és gazdák ugyanakkor 75 dkg cukrot kaptak. E megkülönböztetés óriási felháborodást váltott ki „úgyhogy kényszerítve volt az előljáróság ezen adagkülönbséget az izgalmak megszüntetése végett a minimumra redukálni”. 1917-től erőteljesen meggyorsult a drágulási folyamat, romlott az élelmiszerellátás is. A háború utolsó éveiben a falusi szegénység a kiutalt élelmiszerek 1/4-ét is ritkán kapta meg.⁴⁴

Az életszínvonal csökkenésére vonatkozólag Hortobágyi László felbecsülhetetlen értékű „Munkásháztartás” c. tanulmánya közöl konkrét adatokat egy nádudvari mezőgazdasági munkás feljegyzései alapján:⁴⁵

39 HBmL. IV. B. 905/b. 15031. 1918. szept. 30.

40 DGL. 1917. márc. 15.

41 Nagyvárad, 1914. aug. 8.

42 Teleszky J.: i. m. 58. old.

43 HBmD. mozgásmozg. tört. 75. old.

44 T. Puskás J.: i. m. 334—335. old.

45 Hortobágyi László: Munkásháztartás. Szocializmus, 1918. 308. old. Id.: T. Puskás J.: i. m. 351. old.

1911 óta a család semmi újat nem vett. A családfő 1915 óta katona — itt-hon maradt ruhaállománya: egy kalapból és egy téli ujjasból áll. Ha hazajön a katonaságból, nincs mit felvennie. Három fiának — ők örökölhették az apa többi ruhadarabjait — a rajtuk valón kívül nincs semmi ruhadarabjuk. A család megtakarított pénze: 60 K, 40 f.; adósságuk: 150 K. Egy évben 2 kg marhahúst, 8 l tejet vettek, elfogyasztottak: 7 q 80 kg búzát, 24 kg lisztet, 2 q krumplit. A mezőgazdasági munkás a háború alatt a legelemibb szükségleteit sem elégíthette ki. A hajdúdorogi asszonyok elkeseredésükben 1917. február 9-én a belügyminisztertől kértek segítséget: „Mondd meg, mit együnk? Zsírunk, tejünk, tojásunk nincs. A burgonyát, a tengerit a kezekben tartod! Mihez nyúljunk Uram? Ha pénzünk volna, akkor is étlen halhatnánk, mert nincs mit beszerezni. Igazunk van-e ha azt mondjuk, Hajdúdorog népének helyzete kétségbe ejtő. Adj kenyeret nekünk”.⁴⁶ A városokban is súlyosbodott a helyzet a munkanélküliség és az ellátási gondok miatt. A MÁV debreceni üzletigazgatója 1915. decemberi jelentésében arról számolt be, hogy a MÁV alkalmazottai, munkásai egyre nehezebb körülmények között élnek, „... a munkabírás végső határáig igénybe vett személyzetre az általános drágaság okozta megélhetési gondok... bénítólag hatnak... a személyzetnek és hozzátartozóiknak a rendes napi táplálkozás sem biztosítható kielégítő módon”. 1916-ra a helyzet tovább romlott „a kisebb javadalmazású személyzet a szó teljes értelmében éhezik”.⁴⁷

A dohánygyár igazgatója 1917. december 18-án jelentette be, hogy a gyár január elsejével leáll — 1000 munkás marad kenyér nélkül.⁴⁸

A bevezetőben már szóltunk a különböző társadalmi szervezetek, egyesületek által kezdeményezett gyűjtési akciókról, a hadbavonultak családtagjai számára. Ignótus Pál az első háborús hónapok tapasztalatainak birtokában megállapította, „Jótekonyság a háború társadalmi területének ellátására... tökéletlen és avult intézmény...”.⁴⁹ Ignótus javaslata az volt, hogy a „nagy vagyonokra s a háborúból kimaradtokra nehezedő adóval fedezzünk mindent, ami a háborúnak polgári része”. A tőkés állam nem ezt a megoldást választotta. A Nagyvárad c. lap szerkesztőségi cikkében hangsúlyozza „Munkát, nem alalmazást” kell biztosítani a hátszágbelieknek.⁵⁰ Az ország egy része felkerekedett: a községekből a városokba, a városokból a fővárosba áramlottak a munkát keresők.⁵¹ De a munkanélküliséget így nem lehetett felszámolni. Az élelmezési, ruházkodási gondok, az egészségügyi ellátás óriási súllyal nehezedett a közigazgatási apparátusra. Debrecen, Nagyvárad, de a községek vezetőinek is a legnagyobb gondot jelentett a háború éveiben a lakosság élelmiszerekkel való ellátása. Az állam által biztosított kongensek felhasználásáért is nagyon sok esetben többszöri és nagyon szívós tárgyalásokat folytattak. Nem egy alkalommal kellett a Haditermény Rt. által letiltott termények feloldását kérni a minisztériumtól. Nagyvárad vezetői 52 kh-as konyhakertet létesítettek,

46 HBmL. IV. B. 901e 8—1917.

47 HBmL. VI. 402a 1915. dec. 16.

48 A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban. 1919. Összeállította: Komoróczy Gy.—Fehér A.—Gazdag I.—Farkas D., Db. 1959. 3. sz. dokm. (Továbbiakban: TK HB-ben).

49 Nagyvárad. 1914. szept. 22.

50 Nagyvárad. 1914. szept. 22.

51 Nagyvárad. 1914. dec. 4.

szabályozták a piacot.⁵² Debrecen polgármestere megtiltotta az élelmiszerek kiszállítását a városból.⁵³

A társadalom különböző rétegei igyekeztek életkörülményeiket javítani. A debreceni és hajdú megyei közalkalmazottak 1917. augusztusában létrehozták saját beszerző csoportjukat „élelmezési és háztartási cikkek” beszerzésére.⁵⁴

Az Országos Gazdasági Bizottság felkérésére a Munkáskert Egyesület által indított mozgalom eredményeként 1915. március végéig 560 kis földet (kertet) vállaltak el Debrecenben élelmiszer-termelésre.⁵⁵ A MÁV Mozdonyvezetők Országos Szövetségének kérésére Debrecen városa jutányosan telket bocsátott munkáslakás-építési akciók rendelkezésére.⁵⁶ A Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara szervezte és bonyolította a kereskedők és iparosok számára nyújtandó segélyakciókat.⁵⁷ A szociális ellátás szempontjából figyelemre méltó munkát végzett a Debreceni Népiroda, amely „... a vagyontalan néposztály erkölcsi és anyagi támogatásán kívül módot kíván nyújtani a háborús idők súlyát leginkább érző és fix fizetésből élő alkalmazottaknak, hogy a legszükségesebb ruházati cikkek beszerzését jutányos áron eszközölhessék”.⁵⁸

A szociálpolitika legmegfelelőbb szervezeti keretének kialakításához a háború utolsó esztendejében jutott el Debrecen vezető testülete.

A székesfővárosban már 1911-ben felállításra került egy szociálpolitikai ügyosztály. A vidéki városokban is felvetődött hasonló szervezet létrehozásának az igénye. Debrecen törvényhatósági bizottsága 1913. április 10-én határozatot hozott szociálpolitikai osztály felállítására, de a kivitelezésre nem került sor.

Debrecen város törvényhatósági bizottságának 1918. június 23-i ülésen dr. Radó Rezső bizottsági tag és társai önálló indítványt terjesztettek elő szociálpolitikai ügyosztály felállítása érdekében. Az előterjesztés röviden vázolja az állam szociálpolitikai tevékenységét, majd a városok e téren megoldásra váró feladatait összegzi: munkáslakásokat kell építeni, javítani kell az alsóbb néposztály élelmezésén, meg kell szüntetni a pusztító népbetegségeket, elejét kell venni a gyermekbűnözésnek.

Az előterjesztés készítői ezután a felállítandó osztály feladatait vázolják: a lakásínség megoldása, a háború rokkantjainak földhöz juttatása, a munkanélküliség megszüntetése, a népbetegségek (Tuberkulózis, venereás betegségek, alkoholizmus) pusztításának megfékezése — Debrecenben 20 000 ember fertőzött tuberkulózissal — és a gyermekvédelem legfontosabb intézkedéseinek megtétele. Mindezek alapján javaslatot tettek az ügyosztály hatáskörébe tartozó ügyekre is.⁵⁹ Debrecen törvényhatósági bizottsága 1917 nyarán kisbérleti

52 DFU. 1915. márc. 7, 18, 21, 23, 1915. júl. 18., Nagyvárad, 1916. márc. 6.

53 DFU. 1915. márc. 31.

54 HBmL. IV. B. 1901. 1917. aug. 5. *Id. Kahler Frigyes: A közalkalmazottak helyzetének alakulása Debrecenben (1916—1919) HBmL. Évkönyve II.*

55 DFU. 1915. ápr. 2.

56 DFU. 1915. máj. 18.

57 Segélyre szorultak a behívottak családtagjai, valamint azok a mesterek, akik „munkahiányt s anyagi kárt szenvednek és segélyre szorulnak”. HBmL. IX. 210. l. 1915. febr. 6. DFU. márc. 28., ápr. 8. A hat hónapra tervezett segélyt — pénz hiányában — csak három hónapig lehetett folyósítani. A következő segélyezési akcióban Debrecenben 225, Hajdú megyében 251 fő kap segélyt.

58 HBmL. IV. B. 905/b. 155. 11081. 1917. szept. 4.

59 Debrecen sz. kir. város törvényhatósági bizottsága közgyűléseinek jegyzőkönyvei az 1918-ik évről. 270/13450—1918.

rendszer létesítését javasolta a városi tanácsnak Sárkúti és Tornynos tanya lejáró bérletein.⁶⁰

1918 szeptemberében Hajdú megye alispánja Kaba határában eladásra kerülő 2693 kh 339 .. birtokot, mely „... fekvésénél fogva általában, minőségénél fogva pedig legnagyobbbrészt parcellázásra alkalmas, kívánatos, hogy a kisbirtok erősítése szempontjából kis tételekben parcellázva a kisbirtokosoknak juttassék.”⁶¹

A megyék és a városok, községek vezetői igyekeztek az egyre elégedetlenebb tömegeket különböző eszközökkel leszerelni. A kisbérleti rendszer kialakítására tett lépések a földnélküliek nagy tömegei számára nem hozott megoldást.

A háború első éveiben nem került sor a munkások és parasztok megmozdulásaira, a haladó politikai szervezetek tevékenységére. A munkásmozgalom a háború előtti évekhez viszonyítva lehangoltt. A magyarázat részben abban rejlik, hogy a munkásszervezetek vezetőinek nagy részét behívták katonának, az SZDP hivatalos vezetése viszont támogatta a kormány háborús politikáját. A Nagyvárad c. lap 1914. december 8-i szerkesztőségi cikkében a következőket írta: „... örömmel és jóleső megnyugvással láthatta mindenki, hogy a szociáldemokrácia nem tekintette a világháborút a polgári osztályok háborújának, hanem a szabadság küzdelmének a zsarnokság ellen”.⁶²

Feltétlen meg kell említeni, hogy „A háború első két esztendejében a hatóságok valósággal brutális módon akadályozták meg a debreceni munkásság bármilyen tevékenységét”.⁶³ Hátrányosan befolyásolta még a munkások szervezkedését az is, hogy jelentős mértékben csökkent a behívások miatt az üzemi munkások száma. Debrecenben 1914-ben még 3000, de 1917-ben már csak 515 munkás dolgozott. Hasonló volt a helyzet Nagyváradon „A háború következtében a munkások, főleg az ipari munkások nagyrésze eltávozott Nagyváradról, részint a háborúba, részint falura...”.⁶⁴

A debreceni pártszervezet első életjelét az 1914. november elsején rendezett népgyűléssel adta, amelyen az élelmezés kérdésével, a drágasággal foglalkoztak.⁶⁵ 1915-ben a március 15-i ünnepségen vettek részt a szervezett munkások. Ez évben került sor az ún. Vasárnapi Munkásképző keretében — az Ipartestület dísztermében — munkások számára rendezett előadásokra. A témák: A háború járványos betegségei és sérülések, Vasút és nyomda, a háború gazdasági-politikai vonatkozásai. A rendezvényeken a Járműjavító Egyetértés dalköre is fellépett. Nagyváradon a Munkásotthonban munkás műkedvelő előadást tartottak.⁶⁶ Ugyancsak Nagyváradon az SZDP szervezet összeírta a munkanélküli munkásokat és a város vezetősége elé terjesztette javaslatait a munkanélküliség felszámolása érdekében: közmunkát, vagy ha ez nincs, akkor pénzsegélyt, le kell küzdeni az élelmiszeruzsorát, a város szerezze be a lakosság számára szük-

60 Uo. 1917. jún. 9. 172/1917.

61 HBmL. IV. B. 905/b. 156. 15031. 1918. szept. 30.

62 Nagyvárad, 1914. dec. 8.

63 A debreceni munkásmozgalom története. 204. old.

64 Nagyvárad. 1914. dec. 25. A debreceni munkásmozgalom története. 207. old. A komádi ipartestület jegyzőkönyve szerint először a mesterek, majd a társulat ifjúsága is hadba vonult, így a „társulat működését ideiglenesen beszüntetni volt kénytelen”. HBmL. IX. 213. 1. 89. 1918. dec. 15.

65 A debreceni munkásmozgalom története. 204. old.

66 DFU. 1915. febr. 4., márc. 28., ápr. 4., Nagyvárad, 1915. jan. 26.

séges élelmet és önköltségi alapon adja el, városi sütődét és mészárszéket kell létesíteni, a városi tejközpont csak a fogyasztóknak árusítson, ellenőrizni kell az üzleteket, hogy betartják-e a maximális árakat, a rendőrség lépjen fel a piaci anarchizmus ellen, a nőtlen munkások kapjanak ebédet a népkonyhán.⁶⁷

1916-ban a Szociáldemokrata Párt debreceni szervezete tudományos előadássorozatot indított, amelynek keretében Garbai Sándor, Bokányi Dezső és Klárik Ferenc szólt a debreceni proletariátushoz.⁶⁸

1917. fordulópontot jelentett a háborúban, fordulat következett be „az imperialista háborútól az imperialista békéhez” — februárban győzött a polgári demokratikus forradalom Oroszországban — kiéleződtek a már korábban is létező, erősödő társadalmi ellentétek szerte a monarchiában. Hazánkban is megélénkült a munkásmozgalom, a polgári ellenzék tevékenysége, Tisza bukása után ismét felerősödött a választójogi harc, amelyben a polgári ellenzék szövetségesre talált az SZDP-ben. A Debrecenben megalakított Választójogi Blokk — elnöke Jánosi Zoltán lett — a helyi szociáldemokraták teljes bizalmát élvezte.

A munkásság politikai harcának élénkülését bizonyították a MÁV-műhely, a Dohánygyár és a nyomdászok bérharcai. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom új korszak kezdetét jelentette a magyar munkásmozgalom fejlődésében is. Október hatása Hajdú és Bihar megyékben is érződött.

A Hírlap c. Debrecenben megjelenő politikai napilap 1917. november 11-én az októberi forradalmat békeforradalomnak nevezte és örömmel üdvözölte. A bihari Tiszántúl szintén a béke kezdeményezést köszöntötte, „A kétféle demokrácia” c. vezércikkében. November 17-én a debreceni Munkásotthonban lezajlott munkásgyűlés — szónoka Bokányi Dezső volt — kifejezte szimpátiáját az orosz forradalom iránt. A forradalmi erők figyelme Szovjet-Oroszország felé fordult.

1918 Debrecenben is a sztrájkok éve volt. A januári országos sztrájkhoz csatlakozó debreceni munkások gyűlése kimondta: „tettre kész elszántsággal áll az orosz forradalmi szociáldemokráciának annexiómentes, a népek önrendelkezési jogán alapuló békekövetelése mellé”.

A tavasz folyamán megérkeztek Szovjet-Oroszországból a hazatérő hadifoglyok első csoportjai és velük együtt a „kóros eszmék” is. 1918. márciusában Debrecenben a munkásokat és katonákat tanácsok alakítására, felfegyverzésükre szólító röpiratokat koboztak el a hatóságok. A júniusi országos sztrájkhoz — a rendőrség minden akciója ellenére is — csatlakoztak a debreceni munkások.

Júliusban a Hajdú megyei főispán jelezte a belügyminiszternek, hogy a frontról hazatértek körében „valamiféle nyugtalanság tapasztalható”.

A hadügyminiszter 1918 szeptemberében körrendeletben hívta fel a hatóságok figyelmét a hazatérő katonák és az elbocsátott munkások iránti gondoskodásra:

„Munkásotthonokat kell tehát azonnal létesíteni az ország minden részében, amelyek a harctérről visszaérkező munkásságot, de nemcsak ezeket, hanem a megszüntetett üzemekből elbocsátottakat is felvegyék és mindaddig ellássák, amíg részükre valahol munkaalkalom kínálkozik”.⁶⁹ A bihari Tiszántúl 1918.

67 Nagyvárad, 1915. jan. 12.

68 A debreceni munkásmozgalom története. 205. old.

69 01. K. 184. 1933. 62.56771.

október 8-i számában történelmi kérdést fogalmazott meg „a jövő alakulása a demokrácia jegyében fog végbemenni. Csak az a kérdés, milyen lesz ez a demokrácia?” 1918 őszén már nem lehetett munkásotthonok szervezésével, „valamiféle munkaalkalom” kínálásával, vagy éppen katonai rögtönítélő bíróság szervezésével megállítani a forradalom érlelődését. Megyénk munkásai, parasztjai és alkalmazottai készen álltak a harcra, készen a forradalomra. Bennük élt a négy év minden nélkülözése, szenvedése és elkeseredettsége. Fegyverük már volt, de sorsuk és életük a gyárban semmit sem változott, a földet még most sem kaphatták meg —, be kellett teljesülnie Ady 1907-ben született látomásának: „... a forradalmi megújulás kikerülhetetlen Magyarországon”.

Hajdú és Bihar megye népe készen állt a forradalomra.

Some Issues of Economic History of Hajdu and Bihar Counties during World War I.

István Gazdag

The period of World War I. seems to be a relatively unrevealed field in Hungarian history. The inhabitants of Hajdú and Bihar counties had already been afflicted by the war from its very beginning, due to the nearness of the front. The budget of Debrecen and Nagyvárad reduced to a large extent because of war conditions, was subordinated to war demands. Industrial production as well as commerce declined significantly during the first phase of the war. Agricultural production and distribution militarized by the state contributed to the economic problems of the poor and the small farmers of the villages. The standard of living of physical workers fell below the minimal level. The workers' organisations in the town and villages revived in third year of the war. In 1918 spring the first troops of prisoners of war arrived from Soviet-Russia bringing "Harmful ideas". By 1918 autumn the revolutionary conditions became mature.

Некоторые вопросы экономической истории областей Хайду и Бихар в годы первой мировой войны

Иштван Газдаг

Период первой мировой войны считается сравнительно неискривленной областью истории Венгрии. Население областей Хайду и Бихар уже в первом году войны из-за близости фронта было подвержено серьезным испытаниям. Бюджет Дебрецена и Надьварада военные обстоятельства в большой мере уменьшили или подчинили требованиям войны.

В первом периоде войны промышленное производство в значительной мере упало, а в области торговли обнаруживался также застой. Сельскохозяйственное производство, распределение государство милитаризовало, и прошли испытания в первую очередь бедняжки, мелкие землевладельцы деревни. Жизненный уровень в случае работников физического труда упал под минимальный уровень.

В городах и деревнях в третьем году войны рабочие организации оживились. Из Советской России весной 1918-го года приходили первые группы военнопленных и вместе с ними и «болезненные идеи». На осень 1918-го года надели условия революции.